

Články

FILM VE SLUŽBÁCH OSVĚTY
(1919 – 1928)

Jiří Pokorný

Návaly před pokladnami biografů ve dvacátých letech sledovali pedagogové a jejich kolegové, kteří se zabývali mimoškolní (lidovou) výchovou, s velkým zájmem, s obavami i nadějemi. Shodovali se v tom, že role, kterou film začíná hrát v životě společnosti, nemůže neovlivnit současný stav kultury a vzdělání; na otázku, zda je to dobře či špatně, se však jejich názory už rozcházely. Karel Rón¹⁾ například viděl v biografu „vynález zkázy“: „Biograf měl býti i dokonalým učitelem, mluvícím srozumitelnou řečí pohybů tam, kde nestačí slovný popis jejich, měl býti pomocníkem dělníku v jeho těžké práci. A čím je? Obchod s davovou zábavou učinil z něho svědce mládeže, učitele zlodějů a vrahů, pokušitele děvčat a dozrávajících hochů. Místo poučení o dalekých krajích přináší z nich surové kopání, bití, bezhlavé honění po skalách a střeších, místo úlevy zvířatům přinesl jim trápení, vystavované na obdiv ve formě býčích zápasů, cowboyských her, bezúčelným štváním v kamení a bystřinách.“ Naproti tomu Ing. E. S. Hokeš²⁾, který jinak proslul spíše jako propagátor rozhlasu, hodnotil film jednoznačně kladně: (Film) „sítil, probíjel se do města, stavěl si skvostné paláce, snižoval výlohy prostého člověka na zábavu, odváděl ho z hostince a kořalen, demokratisoval se a nabízí pak i služby k propagaci kultury a pokroku.“ Vedle těchto dost extrémních postojů převládlo kompromisní přesvědčení, že film nelze šmahem zatracovat a že dlouhodobou, vytrvalou prací lze tuto zábavu prostých lidí pozvednout na odpovídající úroveň. Tyto názory odpovídaly konečně i jednoznačnému poznatku, že „proti biografu špatnému je jediná účinná zbraň: biograf dobrý...“³⁾ Především se ovšem film musel vymanit z neblahého vlivu ryze obchodních zájmů a zapojit do služeb osvěty, do služeb celé společnosti. Přední teoretik české lidové výchovy Tomáš Trnka⁴⁾ považoval „boj o kulturní úroveň biografu“ za příležitost uvědomit si, že nikoli „peníze mají být účelem, kultura nesmí býti dojnou krávou“. „Je to boj nezdravého kapitálu s ideální socialisací“, tvrdil Trnka. Tyto názory nelze považovat za příliš převratné. Víceméně stejná (či alespoň podobná) stanoviska se objevila již před první světovou válkou například v Německu – s tím rozdílem, že zatímco českému vzdělavateli lidu stačilo vyložit své pojetí v krátkém novém či časopiseckém článku, napsal jeho německý kolega celou knihu. Nad stavem současné kinematografie a zejména nad tím, jak využít biografu k vzdělávacím účelům,

1) Karel Rón, *Gramofon, biograf, radio a lidová výchova*. „Černá země“ 1, 1924, s. 24 – 30.

2) E. S. Hokeš, *Moderní prostředky lidové výchovy – film*. „Film a diapositiv“ 4, 1926 – 1927, s. 2 – 4.

3) Jaroslav Paur ml., *Odpor k biografickým představením*. „Česká osvěta“ 20, 1923 – 1924, s. 61 – 63.

4) Tomáš Trnka, *Boj o biografy*. „Česká osvěta“ 17, 1920 – 1921, s. 115 – 117.

se zamýšlel především známý bojovník proti „špatné“ literatuře (Schundliteratur) Ernst Schultze. V díle *Der Kinematograph als Bildungsmittel*⁵⁾ vydané v roce 1911, přiznával, že v současné době nemá biograf žádný kulturní význam a slouží pouze kapitalistickým zájmům. A přesto byl přesvědčen, že je nezbytné se pokusit o záchranu tohoto zázračného výdobytku techniky pro kulturu a „pro vzdělávání a zušlechťování lidu“. Celkem v osmi kapitolách Schultze charakterizoval dosavadní rozšíření filmu, příčiny stále rostoucí oblíbenosti filmových představení i důsledky, plynoucí z toho pro kulturu. Pochyboval, že by nějaké zlepšení dosavadního stavu mohly přinést represe, zejména zostření cenzury. Věřil spíše v rozvoj vzdělávacích programů v oblasti filmu, pochvalně se proto zmiňoval o činnosti takových organizací jako např. německé Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung nebo francouzské Sociétés nationale pour Conférences populaires. Jeho kniha vrcholila návrhem programu kinematografické společnosti (doslova Německé společnosti pro obrazy ze života – Deutsche Gesellschaft für Lebensbilder), jejíž složení z pedagogů a podnikatelů by dávalo záruky praktického jednání na morálním základě (vybudování vlastní distribuční sítě, spojení se státní propagandou atd.).

V českém prostředí byly názory na kinematografii ovlivněny v nemalé míře socializační horečkou, která na konci světové války zachvátila celou společnost. Uplatnil se zde jak požadavek úpravy vlastnických vztahů a omezení „nemravných zisků“ podnikatelů, tak představa, že stát si nesmí nechat vzít z rukou tak podstatný propagandistický nástroj. Místní národní výbor v Hrobu, podporovaný Místním odborem spolku česko – slovenských strojvedoucích, navrhl 19. února 1919⁶⁾ ministerstvu vnitra, aby se v ČSR co nejdříve přikročilo k postátnění biografů. Tento krok měl prospět státní pokladně i výchově občanstva v duchu československé republiky. Převážně výchovné cíle sledoval rozsáhlý plán Karla Krocína z Josefova.⁷⁾ Podle něj měl stát biografy vyvlastnit, koupit či najmout a podrobit dohledu okresních a krajských inspektorů, nad nimiž by bděl ještě generální inspektor. Všichni tito úředníci, Krocínem pečlivě zařazení do hodnostních tříd, by dbali na to, aby v prvním roce po zahájení kinematografické reformy hrály biografy stávající repertoár jen z 90 %. Zbytek měl být vyhrazen programům výchovným a vzdělávacím. V druhém roce měl podíl ušlechtilých pořadů vzrůst na 20 %. Tento vývoj měl stejným tempem pokračovat i nadále. V desátém roce mělo být již dosaženo cíle a biograf by zcela odpovídal Krocínově představě „zařízení státního ku vzdělávání, výchově, poučení a ušlechtilé zábavě občanstva, na roveň vychovávacím a vzdělávacím ústavům ČSR postaveného“.

Co do přepjatosti soutěžilo s těmito návrhy i další podání, učiněné v roce 1919 ministerstvu vnitra. Odlišovalo se od nich ovšem tím, že ho podala uznávaná organizace s celostátní působností – Národní rada československá.⁸⁾ „Máme za to“, uvádělo její memorandum, „že bude nutno v zájmu žádoucí očisty zrušiti zásadně veškeré biografické

5) Ernst Schultze, *Der Kinematograph als Bildungsmittel*. Halle an der Saale 1911, passim.

6) Dopis místního národního výboru v Hrobu ministerstvu vnitra z 14. února 1919, Státní ústřední archiv Praha, fond ministerstva vnitra (dále jen SÚA, f. MV), karton 208.

7) Náčrt návrhu ku zestátnění biografů, sepsaný Karlem Krocínem z Josefova. Dopis Karla Krocína ministerstvu vnitra z 19. ledna 1921, SÚA, f. MV, k. 208.

8) Dopis Národní rady československé ministerstvu vnitra, b. d. (=1919), SÚA, f. MV, k. 207.

licence a podrobiti jejich oprávněnost nové všestranné úvaze po stránce národně výchovné i národohospodářské. Nežli však k tomu dojde, nutno alespoň o to se neúchylně postarati, aby nadále nebyla prodloužena ani jedna koncese cizácká, kde ještě do nedávné doby byly provozovány nejhorší agitační protidohodové hry, kde pěstován byl soustavně – jakoby na znemraňování úrovně našeho obecnstva – pověstný vídeňský lascivní a berlínský militaristický a nedemokratický repertoar a kde se obohacovali na milionáře velkopodnikatelé biografů dotčených.“ Pro záměry Národní rady československé je možná ještě charakteristické, že v roce 1926⁹⁾ žádala, aby jí ministerstvo vnitra „ráčilo přiznati výhradné právo využití v Československé republice vynálezu fonofilmu pro účely národně-osvětové cestou praktickou.“

Lidová kultura byla po celé 19. století chápána jako jedna z nejdůležitějších součástí procesu národní emancipace. Po získání samostatnosti se okruh úkolů, které jí byly připisovány, ještě rozšířil i o výchovu k uvědomělému občanství a propagaci československé státní myšlenky. To ovšem znamenalo, že se neustále dostávala do kontaktu s problematikou národnostní a menšinovou. Totéž platilo i v případě filmu. I když se – zvláště ve své němé epoše – hodil jako žádné jiné médium pro nadnárodní výměnu kulturních a civilizačních hodnot, byla i jeho výroba a distribuce sledována z hlediska rozvoje národního průmyslu a české kultury a především jejího vztahu ke kultuře německé. Jestliže Liga pro stabilizaci české koruny¹⁰⁾ si v roce 1925 přála, aby se v zájmu zdravé hospodářské politiky žádné filmy nedovážely a za peníze, které jsou pro nákup filmů určeny, se raději natočily dobré filmy české, starali se ostatní zejména o to, zda tendence promítaných filmů odpovídá ideji státu československého. Rovněž a možná ještě více je zajímalo, v jaké řeči jsou titulky uváděných filmů.

O možnosti využití filmů se začal, jak bylo již řečeno, zajímat i stát. Presidium ministerké rady se např. 21. března 1921¹¹⁾ obrátilo na ministerstvo vnitra s podnětem, že by okresním politickým správám mělo být uloženo, aby v lázeňských městech přinášely kinematografy pravidelně aktuality ze života ČSR, a tím přispívaly k informovanosti cizích návštěvníků republiky.

V národnostně smíšeném území docházelo ke sporům o promítané filmy asi častěji. Přípis českých spolků v Žatci¹²⁾, adresovaný na počátku roku 1923 ministerstvu školství a národní osvěty, referoval, že tamní biografy sledují výlučně jen proněmecké iredentistické cíle, a ignorují vše, „co by mohlo na diváky působit příznivě ve smyslu vědomí československého státu“. Slovní doprovod filmů býval podle této relace jen německý. Proto české spolky navrhovaly, aby slovní doprovod byl podáván zásadně jen v jazyce československém – v jiném jazyce navíc jen tehdy, přeje-li si to majitel kina. Dále požadovaly, aby občanům byly předváděny filmy, ukazující události ze současného veřejného života ČSR. O těchto skutečnostech by majitel biografu měl vést záznamy a předkládat je s potvrzením místního osvětového svazu či jiné korporace politické správě. Stejná přá-

9) Dopis Národní rady československé ministerstvu vnitra z 20. října 1926, SÚA, f. MV, k. 1063.

10) Dopis Ligy pro stabilizaci české koruny ministerstvu financí, b. d. – přijato 16. března 1925, SÚA, f. MV, k. 209.

11) Dopis Presidia ministerské rady ministerstvu vnitra z 21. března 1921, SÚA, f. MV, k. 209.

12) Dopis ministerstva školství ministerstvu vnitra z 20. února 1923, SÚA, f. MV, k. 1063.

ní předložil uvedenému ministerstvu i okresní osvětový sbor v Mikulově¹³⁾. V dopisu z 15. února 1923 uvedl, že Němcům imponuje jen moc – např. na ně vždy udělají velký dojem vojenské manévry, které dokazují modernost výzbroje a vysokou bojeschopnost Československé armády. Proto se i tento osvětový sbor přimlouval, aby biografům byla uložena povinnost uvést alespoň jednou měsíčně film o významných událostech z politického a veřejného života ČSR. Titulky měly být uváděny nejdříve v češtině a teprve potom v němčině.

Základním nástrojem, který mohl ovlivňovat úroveň kinematografických představení, byla cenzura. Ušlechtilé ideály mohla v cenzurní radě uplatňovat celá řada zkušených pedagogů z ministerstva školství a národní osvěty či praktických vychovatelů z ministerstva sociální péče. Přesto nebyly osvětové instituce s působením cenzury spokojeny. Je to patrné z ankety, kterou v roce 1923 uspořádalo ministerstvo vnitra.¹⁴⁾ Posudky o „dnešní mravní a kulturní úrovni biografických podniků a postupu filmové cenzury“ podalo celkem 520 osvětových institucí. Z 343 českých zpráv (dalších 177 německých relací nebylo analyzováno) se cenzura dočkala příznivého hodnocení jen v 91 případě, 126 posudků jí zazlívalo přílišnou liberálnost, pisatelé dalších 94 elaborátů si stěžovali, že cenzura filmů pro mládež je nenáležitě mírná, 23 hlasy ji obvinily z toho, že nepostupuje stejnoměrně, nadstranicky a jen 9 organizací se domnívalo, že je příliš přísná. Filmům se vytykala nejčastěji velká lascivnost – učitelé z Vrchlabí třeba upozorňovali na to, že „scény lásky se často předvádějí rafinovaným způsobem se všemi jednotlivostmi a končí zpravidla scénou, kdy diváci musejí poznati, co přijde“. Odpor budila také krutost: „Okresní osvětový sbor v Místku na Moravě žádá, aby zločinné hry filmové byly odstraněny vůbec, ježto Ostravsko je prosyceno krví vražd.“ Rovněž se zdálo, že ostentativní luxus, který obklopoval kurtizány a dobrodruhy a který tedy nemohl být získán poctivou prací, bude svádět prosté lidi na nepravou cestu. Posudky upozorňovaly často také na skutečnost, že „filmy ... způsobem nepravděpodobným líčí přepych, v němž žije inteligence (profesoři, lékaři, úředníci obývají nádherné paláce a vily, jezdí v automobilech a pod.), a mohou tak u prostých diváků rozněcovati třídní nenávisť“. Nejapné scény prý dále působí škodlivě na soudnost a vkus diváků a filmy, doprovázené texty v nesprávné češtině, otupují smysl pro správnost jazyka. Konečně by cenzura měla také bránit díla zemřelých velikánů české kultury před zneuctěním bezohlednou, nevkusnou adaptací.

Osvětoví pracovníci se měli na prosazování cenzurních opatření podílet i jiným způsobem. Výnosem č. 48977 z 29. září 1921¹⁵⁾ vyzvalo ministerstvo školství a národní osvěty, aby každý okresní (městský) osvětový sbor jmenoval svého kinematografického referenta. Referent si měl ustanovit tolik zástupců, kolik bylo v místě kinematografů se stálým stanovištěm. Ačkoli střeoevropským biografům vládl stále němý film, nemohli úředníci přejít bez povšimnutí otázku nacionální příslušnosti: „Při posouzení, pro kterou národnost jest kinematograf provozován v obcích jazykově smíšených, a dozoru kterého

13) Dopis okresního sboru osvětového ministerstvu školství z 15. února 1923, SÚA, f. MV, k. 1063.

14) V. D u š i l, *Názory veřejnosti o filmové censuře*. „Film a diapositiv“ 1, 1923 – 1924, s. 149 – 156.

15) Leopold C a l á b e k, *Administrativní příručka pro lidovýchovné pracovníky a knihovníky*. Praha 1928 (2. vyd.), s. 110 – 133.

osvětového sboru bude podřízen, rozhoduje okolnost, v jakém jazyce promítány jsou titulky filmů, po případě který jazyk má při tom přednost.“ Zpravodaj a jeho zástupci měli právo užívat bezplatně jedno ze dvou sedadel, které musel mít vlastník kinematografu k dispozici pro zástupce politického úřadu a osvětové korporace. Jejich povinností bylo: a) dozírat osobně na představení, tj. zjistit podle úředního cenzurního výkazu, který byl připraven k nahlédnutí v kinematografu při každém předváděném filmu, zda majitel biografu dbá rozhodnutí cenzury a zda mládež mladší 16 let nenavštěvuje představení, která byla mládeži zakázána; b) hlásit příslušnému politickému úřadu každý přestupek a konečně c) vést přehledy o představeních kinematografu, svěřeného jejich dohledu, zaznamenávat druh a název každého předváděného filmu, den jeho předvádění, popř. i úspěch. Za tímto účelem byly každému okresnímu osvětovému sboru zaslány zvláštní tiskopisy – „záznamné archy kinematografické“. Ty se měly odesílat do čtyř neděl – podle úpravy kinematografického zpravodajství č. 140563 z 19. prosince 1925 – po půl roce.¹⁶⁾

Repertoár kinematografických představení mohly úřady ovlivňovat¹⁷⁾ také tlakem na majitele biografů. K provozování biografu se vyžadovala licence; její udělení bývalo podmínováno tím, že vedle filmů finančně atraktivních se na plátně objeví i náročná díla, která mohla aspirovat spíše jen na úspěchy morální. Majitelé biografů si měli uvědomit, zdůrazňoval Trnka¹⁸⁾, že kinematografická licence není vázána na jejich kulturní kvalifikaci, přičemž úspěch v tomto druhu podnikání je dostatečně zajišťován rozvojem techniky a zájmem obecnosti. To tedy znamená, že na jejich schopnostech vlastně nezáleží a že tímto způsobem dostávají majitelé biografů od státu velký dar, za nějž by se měli odvděčit službou kulturní veřejnosti. Tvrzení, že biografy musí odpovídat vkusu obecnosti, vyvraceli osvětoví pracovníci zpravidla argumentem, že obecenstvo se dívá na cokoli, na vše, co se mu předloží. Snaha přimět majitele biografů k tomu, aby uváděli hodnotné filmy, je proto i oprávněná i užitečná. Kinematografické licence získávaly i kulturní spolky a obce, které při volbě repertoáru, jak se předpokládalo, nebudou podléhat jen snaze po co nejvyšším zisku.¹⁹⁾

Na provozovatele kin se dalo působit ještě jiným, nepřímým způsobem: poskytnutím kvalitního informačního servisu, který mohl v rozhodování, jaké filmy se mají do biografu objednat, hrát významnou roli. Od roku 1923 – 1924 byl totiž jako příloha uznávané lidovýchovné revue Česká osvěta vydáván věstník, nazvaný Film a diapositiv v osvětové práci a ve škole, který – opět k nelibosti některých starších čtenářů – uveřejňoval seznamy nových filmů s krátkými, ale zřejmě trefnými charakteristikami.²⁰⁾

Dříve se uvažovalo i o mnohem direktivnější formě prosazování kulturně hodnotných filmů. Nejspíše z podnětu ministerstva školství a národní osvěty založily²¹⁾ v roce 1921 organizace českých a německých majitelů kinematografů Filmovou kulturu, společnost

16) Tamtéž, viz poznámka č. 15.

17) Václav Patzak, *Kinematografie ve službách lidové osvěty*. „Česká osvěta“ 20, 1923 – 1924, s. 556 až 561. (= referát na sjezdu osvětových pracovníků v roce 1924).

18) T. Trnka, c. d.

19) V. Patzak, c. d.

20) *Příznivcům i odpůrcům našeho filmu a diapositivu*. „Film a diapositiv“ 4, 1926 – 1927, s. 1 – 2.

21) Materiál MŠaNO z 21. prosince 1921 *Povinnost předvádět poučné filmy*. SÚA, f. MŠaNO, k. 3487.

s ručením omezeným, která měla opatrovat a za režijní cenu půjčovat krátké poučné filmy jako doplňky kinematografických programů. Tak mohutná organizace si mohla obstarat skutečně dostatečné množství kulturních filmů, a tak ministerstvo školství začalo uvažovat o tom, že by mohlo majitelům biografů přikázat, aby je uváděli povinně. Ve skutečnosti ovšem jen tento přímus mohl učinit distribuci poučných filmů komerčně zajímavou. Ministerstvo přikládalo tomuto projektu velkou důležitost. Jak se uvádí v obsáhlém materiálu Povinnost předvádět poučné filmy, jednali o tom jeho zástupci nejprve v prosinci 1920 s českými i německými majiteli kinematografů, filmových půjčoven i výroben a později i s úředníky z ministerstva vnitra. Naposledy se v únoru a březnu 1921 sešli s experty z oboru kinemaografie.

Ministerstvo vnitra nebylo se založením Filmové kultury nadšeno. Své stanovisko²²⁾ ale sdělilo – pokud je mi známo – až přípisem z 2. března 1922. Oznámilo, že bere založení Filmové kultury na vědomí. Zároveň ale dalo zřetelně najevo svůj přinejmenším rezervovaný postoj k této organizaci poznámkou, že „povinnost promítat při každém představení poučný snímek lze uložit jen tehdy, bude-li jisté, že je takových filmů dostatek a že se tak již dobrovolně neděje“. Podle názoru ministerstva vnitra nešlo Filmové kultuře jako soukromé společnosti zaručit monopol na dodávání kulturních filmů. To bylo velice důležité – bez onoho mlčky předpokládaného monopolu a zároveň úředně nařízeného povinného promítání by celý projekt nemohl být pro představitele filmové výroby i distribuce příliš zajímavý. Nakonec vnitro ještě zpochybnilo kompetenci Filmové kultury či ministerstva školství rozhodovat o tom, zda bude nějaký film označen za kulturně výchovný či nikoli, neboť tato záležitost spadala zcela jednoznačně do pravomoci filmového cenzurního sboru. Vyjádření ministerstva vnitra, dokládající řevnivost mezi oběma úřady ve filmových otázkách, bylo uloženo do spisovny ministerstva školství s příkladnou poznámkou „neodpovídat“ a s přípisem „požadavek (povinného – pozn. J. P.) promítání kratších filmů hájit při projednávání kinematografického zákona“. Rezignovaně vyznívající dovětek ministerstva školství potvrdil, že jeho úředníci pochybovali o možnosti prosadit své lidovýchovné záměry za dané situace proti názorům, panujícím na mnohem vlivnějším úřadu. Později tomu nebylo jinak. V roce 1927 upozorňovalo např. ministerstvo školství a národní osvěty²³⁾ z podnětu osvětových sborů ministerstvo vnitra na skutečnost, že biografy často neuvádějí poučné filmy, a vybízelo, aby na to byl brán zřetel při udělování koncesí. Vnitro odpovědělo, že zemská politická správa to sice zásadně ukládá, ale nestanovuje přesně, kolik poučných filmů mají biografy promítat – biografy jsou především řádně zdaněné zábavné podniky, provozované kvůli zisku. Toto vyjádření je ostatně také třeba vzít v úvahu při posuzování výše uvedených zpráv o uvádění poučných filmů. Pokud nejsou doplněna statistikou, platí spíše za výraz intencí lidovýchovných pracovníků, než konstatační stavu.

Osvětoví pracovníci se museli zabývat především hraným filmem. O něj jim ale ani tak nešlo. Sympatické prohlášení, že „jest namnoze rozšířen klamný názor, jakoby zábava by-

22) Dopis ministerstva vnitra ministerstvu školství z 2. března 1922, SÚA, f. MŠaNO, k. 3487.

23) Dopis ministerstva školství ministerstvu vnitra z 25. dubna 1927 a odpověď ministerstva vnitra, SÚA, f. MV, k. 1062; dopis ministerstva vnitra Zemské komisi pro péči o mládež z 7. března 1927, tamtéž.

la přepychem, nikoli potřebou“, spojené s obhajobou veseloherního žánru²⁴⁾, se v statích, zabývajících se filmem z hlediska lidové osvěty, objevilo jen jednou. Zájem osvětových institucí platil především poučným, tzv. kulturním nebo kulturně výchovným filmům. Hranice mezi oběma skupinami filmů nebyla vnímána tak ostře – do kategorie kulturních filmů byly vtaženy i adaptace klasických románů a pochvalné slovo se našlo i pro film o Tarzanovi²⁵⁾, v němž se prý ukazují krásná těla. Poučení se tedy dalo čerpat z mnoha zdrojů. Přesto měl mít kulturní film převážně vědecký či dokumentární obsah. Podpora poučných filmů odpovídala nejen intencím lidové výchovné činnosti, nýbrž – asi více než by se dnes zdálo – i požadavkům publika, které se zřejmě nemohlo zpočátku nabažít pohyblivých obrázků v jakékoli formě. Zájem o „vyprávění“, o „příběh“ je však nakonec asi také menší, než bychom byli ochotni připustit: zrovna tak, jako se od rozhlasu²⁶⁾ žádalo, aby se v něm ozývaly více přednášky než koncerty (i klasické hudby), očekávali diváci od filmu spíše zajímavé informace než umělecké zážitky. Tyto preference publika potvrzuje ve značné míře konečně i globální vývoj knižní produkce.²⁷⁾

Podle Hokeše²⁸⁾ měly kulturní filmy většinou popisný charakter: 35 % kulturních filmů pojednávalo o geografických námětech; 20 % o přírodopisných; 15 % bylo zaměřeno na lékařství a zdravotní vědu a po 10 % bylo věnováno jak historii, tak technice. Jen 10 % všech filmů přesahovalo délku tisíc metrů (a 5 % délku 2000 m). Jestliže měl tedy poučný film vyplnit celovečerní program, muselo být použito několika filmů. Jenže sehnat tolik kulturních filmů, jejichž náměty by se k sobě hodily a z nichž by se dal sestavit souvislý a ne pouze nahodilý program, nebylo vůbec jednoduché. Aby půjčovny udržely stejnou metráž svých zásilek, přidávaly je totiž jako doplněk k hlavním (zábavným) filmům, a tak kulturní filmy neustále obíhaly po biografech.²⁹⁾ Mělo to ovšem na druhé straně tu výhodu, že se kulturní filmy stávaly skutečně živou součástí kinematografické kultury.

Z podnětu ministerstva školství a národní osvěty, které chtělo zlepšit tuto situaci, byly u hlavních osvětových organizací v českých zemích – Českého svazu osvětového (v roce 1925 přebudovaného na Masarykův lidovýchvovný ústav) a německého spolku Prager Urania – zřízeny filmové komise³⁰⁾, které měly na základě své evidence pomáhat při půjčování filmů a pečovat o to, aby je majitelé biografů zařazovali v patřičné míře do svého programu. Za to, že dali svůj biograf³¹⁾ k dispozici, neměli v zásadě počítat se ziskem – měla jim být jen uhrazena režie. Osvětové instituce mohly promítat filmy samy –

24) L. K n o t e k, *Biografy, jejich vliv na výchovu a vzdělání lidu*. „Černá země“ 1, 1924, s. 23 – 26.

25) F. L. S á l, *Film*. „Stráž osvěty“ 1, 1921, s. 145 – 146.

26) Srov. Jiří P o k o r n ý, *Dělnictvo a rozhlas*. In: *České dělnictvo – III. Společenský život v dělnických organizacích a spolcích*. „Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku“ 1988, s. 107 – 112.

27) Srov. Rudolf S c h e n d a, *Volk ohne Buch*. In: *Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770 – 1910*. München 1970 (2. vyd.), s. 474 – 476.

28) E. S. H o k e š, c. d.

29) František P a u r, *Péče o kulturní a školní kinematografii*. „Film a diapositiv“ 1, 1923 – 1924, s. 1 – 7.

30) Výnos ministerstva školství a národní osvěty č. 131 841/ 22 z 3. února 1923 o vzdělávacích představeních kinematografických. Viz L. C a l á b e k, c. d.

31) F. S l a b ý, *Lidová výchova filmem*. „Osvětový věstník Brněnska, Jihlavska a Uh. Hradištska“ 3, 1927, s. 77 – 81.

pokud tak činily nepravdělně, nemusely ani žádat o licenci. Rovněž mohly využít toho, že filmová představení, doprovázená přednáškou, byla osvobozena od dávky ze zábav.³²⁾ (Kinematografická představení bez přednášky, i když měla ráz vzdělávací, byla této dávce podrobena.)

Pro kulturní film se tedy nabízel poměrně široký a vděčný trh, který výrazně rozšiřovala ještě tzv. žákovská či školní³³⁾ kinematografická představení. V západní Evropě byla taková představení ve dvacátých letech již běžná, v Československu ještě nikoli. Školy v ČSR neměly dosud vybavení pro promítání a žáci museli v takovém případě navštěvovat veřejné biografy. Promítání pro školy upravoval výnos ministerstva školství a národní osvěty č. 19630 z 2. června 1927. Podle něho mohly učitelské sbory obecných, měšťanských, středních škol a učitelských ústavů pořádat dvakrát za pololetí poučná představení kinematografická pro školní mládež v době vyučovací tak, že k tomu účelu odpadla poslední hodina, nanejvýš poslední dvě hodiny. Rozhodnutí o tom, že filmová představení mohou být zařazena jen na konec vyučování, učitelé často kritizovali. Z finančních důvodů nemohly totiž školy na toto omezení přistoupit, potřebovaly naopak, aby se zapůjčený film vrátil co nejdříve, a proto aby byl také co nejrychleji promítnut všemu žactvu, což při omezené kapacitě sálů tehdejších kin znamenalo, že se všechny třídy musely střídát již od rána. Školám vycházely na druhé straně vstříc městské úřady a jiné instituce – např. v Českých Budějovicích³⁴⁾, kde žákovská představení začala již ve školním roce 1922 – 1923, mohly školy využívat biografu Grand, který bezplatně poskytl Československá obec legionářská.

I když se tato představení těšila (z pochopitelných důvodů zvláště u žactva) značné oblibě, nebyli s jejich úrovní spokojeni někteří pedagogové, kteří upozorňovali, že poučné filmy nejsou natáčeny speciálně pro školní potřeby³⁵⁾ a že jejich libreta nejsou psána pedagogy. Málokdy proto dobře zapadnou do osnov. Z toho vyplynul požadavek, aby se učitelé pokoušeli sami sestavovat náměty na ty filmy, které by podle jejich názoru nejlépe prospěly výuce.

Nakonec je třeba se ještě zmínit o rozsáhlé zdravotní výchově filmem, kterou v ČSR prováděl³⁶⁾ svými automobilními biografy především Československý červený kříž. Účinnou pomoc mu přitom poskytovalo oddělení pro zdravotní výchovu a propagaci, vzniklé při ministerstvu veřejného zdravotnictví. Zdravotní osvěta nemohla vystačit s běžnými formami působení – na přednášku by děti asi nepřišly, časopisy, zaměřené na zdravotní výchovu, by slovenští a karpatoruští vesničané (někdy dokonce ještě zcela negramotní)

32) L. Calábek, c. d.

33) M. Rychlovský, *Lidová výchova mezi mládeží, její nedostatky a překážky*. „Film a diapositiv“ 5, 1927 – 1928, s. 17 – 20; F. L. Sál, *Kinematograf prostředkem vzdělávacím*. „Stráž osvěty“ 1, 1921, s. 17 – 18; T., *Filmy pro školní mládež*. „Česká osvěta“ 19, 1922 – 1923, s. 101 – 103; Fr. Paur, *Péče o kulturní a školní kinematografii*. „Film a diapositiv“ 1, 1923 – 1924, s. 1 – 2; Školská představení filmová. „Film a diapositiv“ 3, 1925 – 1926, s. 30 – 32.

34) Karel Konhäuser, *Školní filmová představení v Českých Budějovicích r. 1922 – 1923*. „Film a diapositiv“ 1, 1923 – 1924, s. 17 – 20.

35) Fr. Paur, *Jak opatříme náměty (libreta) českých filmů ke školní potřebě*. „Film a diapositiv“ 1, 1923 až 1924, s. 20 – 21. Karel Rón, *Libreta pro školní filmy*. „Film a diapositiv“ 1, 1923 – 1924, s. 97 – 101.

36) *Práce a cíle naší lidové výchovy*. Praha 1929, s. 97 – 104, 226n.

Umělecky bezvýznamný film Slepý Juro představuje cenný dokument jako ukázka důkladného osvětového díla, ale i jako obraz všedního života. Scéna u mlátičky zachycuje Jurův konflikt se správcem stran hygienických podmínek, v nichž musejí sezónní dělníci žít.

sotva vzali do ruky. O to důkladněji si děti vštípily do paměti, co si o základních hygienických návycích povídaly loutky na jevišti jejich oblíbeného divadla. Neméně působily série diapozitivů, doprovázené vysvětlujícími poznámkami, a především filmy. Putovní kina Československého červeného kříže vykonala během devíti let (1921 až 1929) 9188 představení, která navštívily bezmála dva miliony diváků (přesně 1999751). Ministerstvo zakoupilo několik zahraničních osvětových filmů se zdravotnickou problematikou a vznik několika dalších iniciovalo a podpořilo. Dalo natočit dva filmy o tuberkulóze a epidemiích, hrozících na východě republiky, a přivítalo i „pohádkové filmy se zdravotní tendencí“. Dodnes se v Národním filmovém archivu dochovala kopie napůl hraného, napůl informativního filmu *Stín ve světle* (rež. Josef Kokeisl, 1928), uváděného také pod názvem *Slepý Juro*. Jeho děj zavede diváka nejprve mezi zemědělské dělníky na středním Slovensku. Důsledek nedostatečné hygieny (konkrétně utírání do jednoho ručníku) je strašný – Juro se nakazí trachomem a ztratí zrak. Celý zbytek života je mu souzeno jen pást ovce a žít z milodarů. Donášejí mu je děti dívky, kterou Juro sám miloval. Vzala si jiného, ale nezapomíná – a zdálky naslouchá smutným tónům Jurovy fuja-ry. Po závěrečných scénách teskného příběhu přišly na řadu konkrétní informace, jak se vyhnout nákaze a jak proti ní postupovat.

Film *Slepý Juro* je v mnohém příznačný. V dějinách filmového umění nemá zajisté co dělat, nicméně ukazuje, co všechno asi patřilo do filmové kultury. Její hranice vedly asi zřejmě jinudy než dnes, zahrnovaly i oblasti, o nichž se nyní v těchto souvislostech vůbec neuvažuje – ve dvacátých letech se ovšem nejspíše počítalo, že kinematografie umožní rozhodujícím způsobem kulturní vzestup širokých mas. Tyto představy vzaly za své pod postupným nápoem filmového průmyslu.

PhDr. Jiří Pokorný (1957)

Vystudoval historii a archivnictví na Filozofické fakultě UK v Praze (1976 – 1981). Pracoval v archivech, Historickém ústavu ČSAV, v současné době působí na katedře dějin Pedagogické fakulty UK. Zabývá se především dějinami osvěty a dějinami čtení. Je spoluautorem Dějin zemí koruny české a autorem několika dějepisných učebnic.

(Adresa: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, M. Rettigové 4, 110 00 Praha 1)

PŘÍLOHA

Seznam poučných a průmyslových filmů vyrobených v Československu a cenzurovaných v roce 1925 – 1927.

(Pramen: Státní ústřední archiv, fond ministerstva vnitra, karton 1062. Nejprve je uveden název filmu, potom jeho výrobce, nakonec metráž.)

- Zřícenina Bezděz v severních Čechách (Britam, Praha, 220 m)
Povrchová těžba v hnědouhelné pánvi mostecké (J. Prokůpek, Praha, 446 m)
Jihoslovenské mořské lázně (Poja, Praha, 760 m)
Doksy a okolí (Britam, Praha, 260 m)
Rozvaliny Jestřebí v severních Čechách (Britam, Praha, 125 m)
Mečové válečné tance v RČS a SHS (Dr. Pospíšil, Brno, 1312 m)
Postup výroby filmů (Československá společnost pro vědeckou kinematografii, Praha, 67 m)
Návštěva p. ministra obchodu L. Nováka v knihtiskárně p. B. Zahradníka v Praze (Poja, Praha, 172 m)
Momentky ze života prvního pana presidenta T. G. Masaryka (AB, Praha, 134 m)
Oslavy 75. narozenin pana presidenta T. G. Masaryka (Fotolegie, Praha, 356 m)
Filmem zrychlené pohyby rostlin (Poja, Praha, 300 m)
České hrady I. (Bratři Deglové, Praha, 250 m)
Pováží (Bratři Deglové, Praha, 250 m)
Hořice na Šumavě (Filmová společnost Ústí n. Labem, 250 m)
Otevření krematoria v Českých Budějovicích (Poja, Praha, 190 m)
Výroba automobilů (Bratři Deglové, Praha, 210 m)
Výroba železničních vagonů (Bratři Deglové, Praha, 200 m)
Náš Jáchymov (Comenius, Praha, 800 m)
Nízké Tatry (Bratři Deglové, Praha, 237 m)
Tyršův dům (Bratři Deglové, Praha, 290 m)
Československá armáda (MNO, Praha, 2000 m)
Letecký den v Praze (MNO, Praha, 240 m)
Praha, její krásy a památky (Fox, Praha, 650 m)
Výstup dělostřeleckého pluku č. 251 na Choč (MNO, Praha, 400 m)
Slavnost otevření domova československých legionářů – invalidů na Jenerálce (MNO, Praha, 230 m)
Slavnost položení základního kamene pro novou budovu ČVUT v Praze (Minerva, Praha, 500 m)
Praha – Řím (AB, Praha, 460 m)
Nordböhmische Elektrizitätswerke A. G., Bodenbach (J. Brand, Podmokly, 700 m)
Umělý chov pstruhů v Čechách (Vlas a spol., Praha, 450 m)
Vysoké Tatry (Štrba – Smokovec), (Bratři Deglové, Praha, 200 m)
Příšfanský žurnál (AB, Praha, 115 m)
Slunnou Itálií (A. Vojtěchovský, Praha, 1900 m)
Po stopách Karla Havlíčka Borovského (Bratři Deglové, Praha, 200 m)
Výroba obuvi v moderní továrně (Slavia, Praha, 430 m)
Film továrny Avia (AB, Praha, 2000 m)
Plavba po vorech z Hluboké do Štěchovic (Slavia, Praha, 530 m)
Fahrt auf Flüssen von Hluboká nach Štěchovice (Slavia, Praha, 530 m)

- Otec a syn (Vlas a spol., Praha, 600 m)
Paříž (Bratří Deglové, Praha, 160 m)
Praha. Prag (Grafo – Film, Praha, 160 m)
Parníkem z Prahy do Děčína (Slavia, Praha, 900 m)
Prachovské skály (Slavia, Praha, 200 m)
Procitnutí ženy. Erwachung des Weibes (Josef Kokeisl, Praha, 2900 m)
Výprava Sokolstva do Štrasburku 1925 (muži) (Čs. obec sokolská, Praha, 400 m)
Výprava Sokolstva do Štrasburku 1925 (ženy) (Čs. obec sokolská, Praha, 270 m)
Svornou prací k hospodářským úspěchům (Poja, Praha, 1300 m)
Český ráj (Slavia, Praha, 300 m)
Český Krumlov, perla Šumavy. B. Krumau, die Perle des Böhmerwaldes (Lloyd, Brno, 170 m)
Zimní neděle na Ještědu. Ein Wintersonntag am Jeschken (Slavia, Praha, 160 m)
Potštýnská farma (Favoritfilm, Praha, 280 m)
Vzpomínka ze života T. G. Masaryka, prvního presidenta Republiky československé
(Bulánek a Fišer, Praha, 225 m)
Mléčný průmysl v Československé republice. Radlická mlékárna na Smíchově
(P. K. Film, Praha, 600 m)
Z dějin důlní lampy. Die Fabrikation moderner Grubenlampe
(Wolf. lampengesellschaft, Moravská Ostrava, 600 m)
Ukázka polního tělocviku (MNO, Praha, 150 m)
Pec v Krkonoších pod Sněžkou. Petzen im Riesengebirge (Slavia, Praha, 270 m)
Ze života zvířat. Aus dem Tierleben (AB, Praha, 150 m)
Turnov a okolí (Bratří Deglové, Praha, 131 m)
Telč (Ing. Paspá a Smrž, Praha, 215 m)
Jak vzniká kniha (Ing. K. Smrž, Praha, 960 m)
Výroba galvanických článků a baterií (Poja, Praha, 550 m)
Výroba galvanických článků a baterií (Poja, Praha, 1200 m)
Železná Ruda na Šumavě a okolí. Eisenstein in Böhmerwald und Umgebung
(Slavia, Praha, 1987 m)
Mlékařství československé (Bratří Deglové, Praha, 950 m)
Z ráje šumavských hvozdů. Wanderung durch die dichten Wälder Böhmerwaldes
(Slavia, Praha, 210 m)
Vývoj cyklistiky a výroba moderních velocipedů (Jan Vítěk, Praha, 570 m)
Erzeugung der Chamottefliessen und Chamotte – Platten (Orbisfilm, Plzeň, 490 m)
Autem po Brdech (Josef Kokeisl, Praha, 440 m)
Barona Hartleye povídka o banánu (Thalie, Praha, 370 m)
Herstellung der feuerfesten Chamotteziegel (Orbisfilm, Plzeň, 450 m)
Die Verarbeitung von Rohkaolin und Erzeugung der Kalksandziegel (Orbisfilm, Plzeň, 470 m)
Kutná Hora (Slavia, Praha, 368 m)
VIII. slet všesokolský. Přes 30 000 dorostenců a dorostenek na pochodu jásající Prahou
(Čs. obec sokolská, Praha, 320 m)
VIII. slet všesokolský. Slet dorostu sokolského (Čs. obec sokolská, Praha, 550 m)
VIII. slet všesokolský. Cvičení členstva a průvod členstva Prahou
(Čs. obec sokolská, Praha, 1880 m)
VIII. slet všesokolský. Slavnosti předslétové – sokolské žactvo
(Čs. obec sokolská, Praha, 514 m)
Náchod (Poja, Praha, 200 m)
Ausführung der Strassennälung mit Impregmol (Chemické podniky Color, Praha, 250 m)

- Kutná Hora a návštěva továrny na čokoládu a cukrovinky (Slavia, Praha, 540 m)
 Nové Město nad Metují (Poja, Praha, 760 m)
 Opočno (Poja Praha, 480 m)
 VIII. slet všesokolský. Sletová scéna Kde domov můj? (Čs. obec sokolská, Praha, 530 m)
 Letem všesokolským světem (Čs. obec sokolská, Praha, 630 m)
 Perla světových lázní. Mariánské lázně ve filmu (A. Vojtěchovský, Praha, 560 m)
 Pohřeb popravených italských legionářů v Praze (MNO, Praha, 896 m)
 Československé vojsko v Itálii (Památník Odboje, Praha, 360 m)
 Český den v Římě (Památník Odboje, Praha, 400 m)
 Pražské obrázky (Favoritfilm, Praha, 300 m)
 Vánoční svátky na Moravě (Elektra Journal, Praha, 260 m)
 Bratislava (Slavia, Praha, 385 m)
 Praha velkoměstem (Matoušek, Hradec Králové, 350 m)
 Zimní krásy Moravských Beskyd. Lyžařské závody na Radhošti (Bratři Deglové, Praha, 943 m)
 Jak roste naše Praha (Favoritfilm, Praha, 500 m)
 Z kulturního života našeho venkova (Bratři Deglové, Praha, 240 m)
 Stavba elektrárny v Ervěnicích. I. díl: Stavba dálkového vedení, II. díl: Provoz, III. díl: Stožáry, doprava elektrické energie do Holešovic (Bratři Deglové, Praha, 943 m)
 Křemelinové stavivo Lalofrid jako prostředek pro rychlé odstranění nouze o byty (Elektra Journal, Praha, 580 m)
 Regulace Vltavy na Maninách (Elektra Journal, Praha, 600 m)
 Od autora ke čtenáři. Film o knize (Poja, Praha, 460 m)
 Chov koní v Československé republice (Bratři Deglové, Praha, 1983 m)
 Moderní silnice. Moderne Strassen (Elektra Journal, Praha, 135)

SUMMARY

FILM IN THE SERVICE OF EDUCATION (1919 – 1928)

Jiří Pokorný

It was evident, even at the very beginning of cinematography, that film would have a marked influence on the state of the culture of education. The same as e. g. in Germany, in the Czech environment, too, the prevailing idea was that people working in the educational field must control film and exert the necessary influence over it. Film was supposed to rid itself of the unfavourable effect of purely commercial interests and become involved in service to education. It was assigned with large tasks in the context of state propaganda and national, or possibly minority issues; over and over again, the question was being raised which language ought to be used for titles, or rather which language should be put first. The main instrument available to cultural and educational workers was censorship. These circles were represented on the censor's board in not small numbers, nevertheless the enquiry carried out in 1923 by the Ministry of Interior resulted in the finding that educational organizations found censorship too lenient, that it did not take strong enough steps against films promoting violence and representing a general threat to morality, especially for the youth. Another control body were the cinematographic officers delegated by the local educational council to attend screenings. The composition of the film programmes on show could also be influenced indirectly – the extension of cinematographic licences was to be bound by the willingness of cinema-house owners to show also educational – cultural films. This was facilitated by the existence of the cultural organizations' information service as well as by direct action in support of the distribution of such works. It can be assumed that cinema-house owners did not have to be coerced to project films of an educational nature – at the beginning the public was probably eager to see moving pictures of any kind. Health care organizations, especially the Czechoslovak Red Cross were very successful in the dissemination of important knowledge. An example of a film that is half fiction, half instruction is *Blind Juro* (Slepý Juro).

Translated by Naďa Abdallaová